

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра психолого-медико-педагогічних основ корекційної роботи

Кваліфікаційна робота
магістра

з теми **«ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ НАВИЧОК КОМУНІКАЦІЇ У
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУ»**

Виконала:
здобувачка вищої освіти
заочної форми навчання
ОП Спеціальна освіта (Олігофренопедагогіка)
Ангеліни БОЙЧЕНЮК

Науковий керівник:
Ірина РУДЗЕВИЧ,
кандидат психологічних наук, доцент кафедри
психолого-медико-педагогічних
основ корекційної роботи

Рецензент:
Вадим ЛЕВИЦЬКИЙ
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри логопедії і спеціальних методик

Кам'янець-Подільський 2024 року

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ЗМІСТОВИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ НАВИЧОК КОМУНІКАЦІЇ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУ	8
1.1. Теоретико-методологічне вивчення поняття комунікації як психолого-педагогічної категорії.....	8
1.2. Розвиток навичок комунікації в молодших школярів з порушеннями інтелекту	15
Висновки до першого розділу.....	22
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ РІВНЯ СФОРМОВАНOSTІ НАВИЧОК КОМУНІКАЦІЇ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ.....	25
2.1. Обґрунтування та опис методики вивчення рівня сформованості навичок комунікації у молодших школярів	25
2.2. Порівняльний аналіз вивчення рівня сформованості навичок комунікації у молодших школярів з нормотиповим розвитком і порушеннями інтелекту	38
Висновки до другого розділу.....	57
РОЗДІЛ 3. РОЗВИТОК І КОРЕКЦІЯ НАВИЧОК КОМУНІКАЦІЇ В МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУ	60
3.1. Обґрунтування та опис методики формування навичок комунікації в молодших школярів з порушеннями інтелекту в освітньому процесі.....	60
3.2. Рекомендації для корекційних педагогів щодо формування навичок комунікації у молодших школярів з порушеннями інтелекту в освітньому процесі.....	67
Висновки до третього розділу.....	73
ВИСНОВОК	75
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	80
ДОДАТКИ.....	88

ВСТУП

Актуальність теми. Постійне перебування особистості у мікро- та макро- середовищі потребує від неї уміння правильно встановлювати взаємовідносини з оточуючими, спілкуватися і налагоджувати відповідні контакти, правильно поводити себе і прагнути до розвитку власних сталих і гнучких навичок комунікації.

Теоретико-методологічний аналіз загальних літературних джерел з встановленої нами проблеми дозволив виокремити такі напрямки її дослідження, зокрема : поняття «комунікація» як психолого-педагогічна проблема (М. Омельченко [43], А. Рогоза [48]); особливості та стиль соціального міжособистісного спілкування та поведінки (І. Брецько [9], О. Вержиковська [19], Т. Кравченко [9]); комунікація як формування заданого виду людських стосунків і відповідного поводження при виконанні різних видів діяльності (О. Коптєва [36], Т. Романенко [49] та ін.); характеристика змістового або когнітивного аспектів комунікації (М. Айзенбарт [1], І. Черезова [60], О. Verzhikhovska [63]); вміння та навички, що необхідні для здійснення процесу комунікації у соціальному середовищі засобами невербального та вербального спілкування (Ф. Бацевич [2], О. Бутенко[14], О. Селіванова [42], Т. Кравченко [9]); розгляд комунікації як групового аспекту діяльності, її практичної спрямованості (М. Гайдукевич[21], Г. Горох, В. Карпалюк [24]); зміст і перспективне планування процесу власного спілкування та поведінки (М. Омельченко [43], А. Рогоза [48]); трактування поняття «комунікація» через призму емоційно-особистісно-поведінкових, мотиваційних чинників та комунікативної активності (О. Коптєва [36], Т. Романенко [49] та ін.); своєрідність комунікації щодо процесу поєднання поведінки та міжособистісного спілкування (Г. Коберник [33], Л. Казміренко, О. Кудерміна, О. Мойсєєва [32], Т. Романенко [49]); залежність розвитку комунікації від становлення емоційної, моторної, мотиваційної, поведінкової й особистісної сфери,

розвитку всіх психічних і пізнавальних процесів (М. Гайдукевич[21], Г. Горох, В. Карпалюк [24]); вплив провідної діяльності на становлення навичок комунікації (Л. Божович, М. Поніманська, Д. Ельконін, О. Давидова О. [25]); врахування зони актуального та найближчого розвитку дитини при розвитку у неї комунікаційних навичок та умінь (Ф. Бацевич [2], О. Бутенко [14], О. Селіванова [42]); міжособистісна взаємодія у розвитку навичок комунікації (С. Степанюк [53], О. Стефанова [54] та ін.); характеристика умінь та навичок процесу спілкування та комунікації (Л. Борисенко [48]; С. Ніколаєнко, С. Ніколаєнко [43]; Л. Савенкова, В. Сгадова, [48]; М. Філоненко [59]).

Щодо аналізу проблеми розвитку комунікації у дітей з порушеннями інтелекту нами було встановлено як клініко-фізіологічні, так і психолого-педагогічні дослідження, зокрема : вплив біологічних передумов, а саме діяльності вищих нервових процесів на розвиток комунікації дитини з порушеннями інтелекту(В. Синьов, М. Матвєєва, О. Хохліна [46], С. Трикоз, Г. Блеч [57]); порушення комунікації, як вторинний фактор при дифузних ураженнях кори головного мозку (І. Бех, Л. Виготський [3], Г. Блеч [4; 5; 6; 7], Kucherenko, I., Raievska, Y. ., Verzhikhovska, O., Hnoievska, O. ., & Savitskaya, M. [64]); вплив органічно ураженої центральної нервової системи на розвиток особистості та міжособистісної комунікації дитини з інтелектуальними порушеннями (Л. Виготський, М. Гайдукевич [21], О. Давидова [25], В. Кобильченко [34], В. Ковальчук, О. Попова [35]В. Тищенко [56]); вплив розвитку мовленнєвої діяльності дітей з порушеннями інтелекту на ефективність формування навичок комунікації (О. Боряк [10; 11], В. Шибецька , Н. Кравець [62]); розвиток мовленнєвої діяльності та активності, зокрема зв'язного, монологічного та діалогічного мовлення, спілкування у процесі різних видів діяльності та міжособистісних комунікативних стосунків і поведження (О. Вержиковська [16;17]); виявлення особливостей розвитку мовлення, мовленнєвої діяльності й

активності, спілкування та процесу комунікації у дітей з порушеннями інтелекту (О. Вержиковська, Н. Гончарук [19; 20], Є. Кузьмінська [39], В. Левицький [40], С. Миронова [41]); вплив порушень комунікації на зниження адаптаційних процесів і подальшої соціалізації дитини (Larysa V.Kozibroda, Oksana P. Kruhlyk, Larysa S. Zhuravlova, Svitlana V.Chupakhina, Olena M. Verzhikhovska [63]).

Актуальність та різнобічність поданої проблеми зумовили вибір теми кваліфікаційної роботи магістра : **«Особливості розвитку навичок комунікації у молодших школярів з порушеннями інтелекту».**

Мета дослідження : передбачає виявлення та аналіз теоретико-методологічних і практичних аспектів розвитку навичок комунікації в учнів початкової ланки освіти з порушеннями інтелекту.

Завдання дослідження :

1. З'ясувати змістове забезпечення розвитку навичок комунікації у молодших школярів з нормотиповим розвитком і порушеннями інтелекту.
2. Емпірично вивчити та показати порівняльну динаміку рівня сформованості навичок комунікації у дітей початкової ланки освіти з нормотиповим розвитком і порушеннями інтелекту.
3. Дати обґрунтування методики і розробити методичні рекомендації розвитку, формування та корекції навичок комунікації в молодших школярів з порушеннями інтелекту в освітньому процесі.

Об'єкт дослідження : розвиток навичок комунікації в молодших школярів з порушеннями інтелекту.

Предмет дослідження : психолого-педагогічне забезпечення розвитку, формування та корекції навичок комунікації в молодших школярів з порушеннями інтелекту в освітньому процесі.

Гіпотеза дослідження : з'ясування особливостей розвитку, формування та корекції навичок комунікації в учнів молодших класів з порушеннями інтелекту дасть змогу надалі підвищити рівень їхніх

адаптаційних освітніх можливостей, інтегрувати та соціалізувати не лише до освітньої діяльності, але й до взаємодії у мікро- та макро- середовищі.

Методи дослідження : теоретико-практичний аналіз загальної та спеціальної психолого-педагогічної літератури з проблеми вивчення; методики констатувального та формувального етапу дослідження; процедури кількісної, якісної та статистичної обробки отриманих результатів вивчення.

Експериментальна база : Івано-Франківський навчально-реабілітаційного центр для дітей з особливими потребами та Крихівецький ліцей Івано-Франківської міської ради.

Теоретична значущість кваліфікаційної роботи магістра полягає у змістовному наповненні процесу розвитку навичок комунікації у молодших школярів з порушеннями інтелекту, зокрема у теоретико-методологічному аналізі поняття комунікації як психолого-педагогічної категорії та розвитку навичок комунікації в молодших школярів з порушеннями інтелекту.

Практичне значення полягає у емпіричному вивченні рівня сформованості навичок комунікації у молодших школярів, що передбачало обґрунтування та опис методики вивчення рівня сформованості навичок комунікації у них, опис порівняльного аналізу вивчення рівня сформованості навичок комунікації у молодших школярів з нормотиповим розвитком і порушеннями інтелекту; розвитку та корекції навичок комунікації, зокрема обґрунтуванні та описі методики формування навичок комунікації в молодших школярів з порушеннями інтелекту в освітньому процесі, розробці методичних рекомендацій для корекційних педагогів і батьків щодо формування навичок комунікації у вищезначеної категорії учнів.

Апробація результатів дослідження. Основні результати кваліфікаційної роботи здобувача вищої освіти магістерського рівня обговорювались на студентській науково-практичній конференції в Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка.

Публікації: Робота висвітлена у статті: Вержиховська О.М., Рудзевич І.Л., Бойченко А. І. Особливості розвитку навичок комунікації у молодших школярів з порушеннями інтелекту. Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки) : збірник наукових праць: Вип. 2.... / за ред. М. Шеремет., О. Гаврилова. Кам'янець-Подільський. Видавець Ковальчук О.В., 2023. С. .

Структура роботи: робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків.

ВИСНОВОК

Дослідження проблеми особливостей розвитку навичок комунікації у молодших школярів з порушеннями інтелекту дає нам змогу зробити наступний теоретико-практичний загальний висновок.

Комунікація це обмін інформацією засобами вербального та невербального спілкування, що доводить, приймає, осмислює та передає інформаційні вісті, розвиває особистісні взаємостосунки та уніфіковане для соціуму поводження при виконанні різних видів діяльності. У комунікацію включається комунікативна діяльність, її практичне спрямування, що надає змогу переводити знання в уміння комунікативного поводження, співіснувати з іншими особами, використовувати елементарні складові комунікації (монологічне, діалогічне, зв'язне мовлення) та розвивати соціальну адаптацію під час комунікації у відповідній міжособової взаємодії. Комунікативна активність – це взаємодія, потреба та мотив між особового спілкування; власний стиль комунікації у процесі діяльності; контроль спілкування, діяння, мовленнєвого спілкування у бажаних соціальних ситуаціях за допомогою методів вербального та невербального мовлення. Неоднозначність у розвитку вищих психічних функцій сприяє їхньому опосередкованому становленню, впливаючи на мовленнєвий розвиток, становлення процесу спілкування та правильної поведінки, як складових комунікації. Особлива роль у розвитку навичок комунікації відводиться клініко-фізіологічній характеристиці особистості та соціальним умовам її розвитку. Навичками комунікації є відповідний соціальний досвід, міжособистісні взаємини і спілкування під час діяльності, взаємозв'язок процесів спілкування, поведінки та комунікації; взаємодія з однолітками, дорослими у мікро- та макро- соціумі; комунікаційні здібності адекватно до соціальних потреб; емотивні, пізнавальні та практично-спрямовані потреби комунікації, які підвищують рівень адаптації та соціалізації особистості. Учні з порушенням інтелекту характерно дифузне ураження кори головного

мозку, це порушує пізнавальну діяльність і цілеспрямовану активність, знижує психічний та пізнавальний розвиток особисті, не призводить до його повноцінної адаптації та соціалізації. Навички комунікації бажано розвивати у процесі включення дитини в освітній процес (навчання, виховання та корекційно-розвиткова робота), що створить у неї психологічні новоутворення, які дозволять надалі розвинути навички комунікації. Розвиток зв'язного, монологічного та діалогічного мовлення, спілкування та поведінки, міжособистісної взаємодії у дитини з порушенням інтелекту впливають на набуття опосередкованості та варіативності у комунікації на відповідному віковому етапі становлення. Навички комунікації у молодших школярів з порушеннями інтелекту характеризуються : недорозвитком зв'язного, монологічного та діалогічного мовлення; маленьким словниковим запасом; низьким рівнем включення у процес міжособистісного спілкування; заниженим темпом прояву навичок комунікації; не виявленням інтересів, потреб і мотивації до процесу комунікації, недорозвитком невербального та вербального спілкування, моторним мовленнєвим недорозвитком, недорозвитком фонематичного слуху, недоліками семантичної сторони мовленнєвої діяльності, порушенням темпове-ритмічної та інтонаційно-мелодичної сторони мовленнєвої діяльності; наявністю зайвих пауз і неправильно наголошених позицій, не можливістю емоційне оформлювати мовлення, спілкування, комунікацію; не бажанням до міжособистісної комунікації навіть при виконанні елементарної практичної діяльності.

Практичне дослідження рівня прояву навичок комунікації у молодших школярів з нормотиповим розвитком і порушеннями інтелекту дало нам змогу обґрунтувати, розробити та впровадити відповідну методику щодо цього процесу, з'ясувати компоненти, показники, критерії їхньої оцінки та розробити рівні, за якими було б можливо порівняльно описати, проаналізувати та впровадити її на констатувальному етапі дослідження. Представлена нами методика емпіричного рівня вивчення навичок

сформованості комунікації у молодших школярів з нормотиповим розвитком і порушеннями інтелекту включала : вивчення рівня сформованості навичок комунікації в учнів початкової ланки освіти 4 класу за підібраними психолого-педагогічними методами дослідження та анкетуванням педагогічного персоналу (педагогів, корекційних педагогів, логопедів, практичних психологів, асистентів вчителя, вихователів) та батьків щодо виявлення передбачуваного ними рівня сформованості навичок комунікації в молодших школярів 4 класу. Розробка методики потребувала підбір, адаптування та власну розробку необхідного психолого-педагогічного забезпечення. Було обрано компоненти щодо вивчення рівня сформованості комунікації – інформаційно-змістовий за показником – потреба змістового осмислення терміну «комунікація», вивчення його проводилося методом анкетування; емоційне-встановлюваний за показником – потреба у емотивній комунікації, для вивчення якого було розроблено методику перцептивного аналізу ситуацій за малюнками з комунікативним змістом; діяльнісно-адаптаційний за показником використання навичок комунікації у освітньому процесі, для дослідження якого ми розробили методику аналізу ситуацій за ситуативно-рольовими малюнками з поведінкове-комунікативним змістом. Окрім того ми розробили анкету для педагогічного персоналу (педагогам, корекційним педагогам, вихователям) та батьків з метою з'ясування рівня сформованості навичок комунікації в молодших школярів 4 класу з нормотиповим розвитком і порушеннями інтелекту.

У процесі порівняння було з'ясовано, що більшість дітей 4 класу з порушеннями інтелекту проявляють середній рівень розвитку навичок комунікації (52,08%), а з нормотиповим розвитком – високий (84,00%). Дітям характерно елементарне розуміння поняття «комунікація», не бачення її значущості у своєму житті; елементарне розмежування, але без пояснень, і майже без вербального та невербального супроводу; з допомогою дорослого вони вказують лише деякі властивості комунікації іноді виявляють не сталі

когнітивні навички щодо міжособистісного та професійного поводження; переважно не усвідомлено виявляють комунікативну взаємодію; не виказують емоційну рівність; не правильно комунікують з однолітками; виявляють поодинокі мотиви до комунікації; не уміють обмінюватися почуттями та думками; іноді виказують елементарні структурні компоненти поведінки у процесі взаємодії з однолітками; практично не поєднують комунікацію та поведінку; самотійно не виявляють прагнення до спілкування та комунікації; не використовують комунікативне поводження як подальшу власну адаптацію та соціалізацію.

Методика формування навичок комунікації у молодших школярів з порушеннями інтелекту включає 2 напрямками : розвиток потреби щодо змістового осмислення терміну «комунікація», формування навичок її емотивного та практичного застосування в усному мовленні та становлення навичок практично-дієвої комунікації засобами писемного мовлення. Вона включає розвиток вербальних та невербальних засобів спілкування в учнів 4 класу з порушеннями інтелекту; формування навичок змістового наповнення термінології, фразового монологічного та діалогічного мовлення; становлення навичок емоційного та мотиваційного компонентів комунікації, розвиток практично-дійових навичок комунікації у процесі різних видів діяльності. Підсумком нашої роботи є розроблення методичних рекомендацій для корекційних педагогів щодо формування навичок комунікації у молодших школярів з порушеннями інтелекту в освітньому процесу, які враховували усі вище означені компоненти та показники цього процесу (інформаційно-змістовий компонент, основним показником якого є *потреба змістового осмислення терміну «комунікація»*; емоційне-встановлюваний компонент – *потреба в емотивній комунікації*; діяльнісно-адаптаційний компонент – *використання навичок комунікації в освітньому процесі*). Методичні рекомендації наддадуть змогу правильно підібрати психолого-педагогічне забезпечення розвитку, формування та корекції навичок

комунікації у молодших школярів з порушеннями інтелекту, а це підвищить рівень їхньої адаптації та соціалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Айзенбарт М.М. Сутність поняття «соціально-комунікативна компетенція» в сучасній науковій парадигмі. *Young Scientist*. 2017. №4.3 (44.3). С.1–4.
URI : <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/4.3/1.pdf> (дата звернення: 18.04.2024).
2. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник Київ : Академія, 2009. 376 с.
3. Бацевич Ф.С. Словник термінів міжкультурної комунікації. Київ : Довіра, 2007. 205 с.
4. Бех І.Д. Від волі до особистості. Київ : Освіта, 1998. 212 с.
5. Блеч Г.О. Комплекс програмно-методичного забезпечення «Зміст корекційно-спрямованого навчання і виховання розумово відсталих дітей у спеціальних дошкільних закладах» : програма ознайомлення з навколишнім, метод. рекомендації, дидактичний матеріал. Київ, 2012. 96 с.
6. Блеч Г.О. Методичні поради щодо формування мовленнєвої діяльності розумово відсталих дошкільників. С.105–109.
URI : <https://lib.iitta.gov.ua/3673/1/article5.pdf> (дата звернення: 21.03.2024).
7. Блеч Г.О. Розвиток мовлення як складова психолого-педагогічного супроводу дітей з помірною розумовою відсталістю. *Особливості психолого-педагогічного супроводу дітей з помірною розумовою відсталістю в системі корекційно-розвивального навчання спеціального загальноосвітнього закладу* : навчально-методичний посібник. Київ : ІСП НАПН України, 2016. С.15–27.
8. Блеч Г.О. Система корекційно-розвивального навчання з розвитку мовлення дошкільників із розумовою відсталістю. *Освіта осіб з особливими потребами : шляхи розбудови*. 2015. Вип.8. С.18–26.
9. Брецько І.І., Кравченко Т.М. Діалогічне мовлення – основа для

розвитку здібностей міжособистісного спілкування. *International scientific journal*. 2016. №1(1). С. 39–42.

10. Бобошко Т.М. Діалогічне мовлення як предмет лінгвістичних досліджень. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2012. Вип. 62. С.191–194.

11. Боряк О.В. Структура дефекту при системному недорозвиненні мовлення, обумовленого розумовою відсталістю. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*. 2015. Вип.10. С.25–32.

12. Боряк О.В. Теорія і практика формування мовленнєвої діяльності розумово відсталих дітей молодшого шкільного віку : дис д-ра пед. наук : 13.00.03. Київ, 2019. 548 с.

13. Боряк О.В. Формування мовленнєвої діяльності розумово відсталих молодших школярів: теорія і практика. *Педагогічний часопис Волині*. 2018. № 2(9). С.112–121.

14. Боряк О.В. Характеристика когнітивного компоненту мовленнєвої діяльності у розумово відсталих дітей. *Актуальні проблеми педагогіки, психології та професійної освіти*. 2015. Том 1. №2. С.19–21.

15. Бутенко О.Ю. Комунікативні процеси у навчанні : підручник. Київ : КНЕУ, 2006. 384 с.

16. Варій М.Й. Психологія особистості : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 592 с.

17. Вержиковська О.М., Бугера Ю.Ю., Опалюк О.М. Спеціальна методика виховної роботи: Навчально-методичний посібник / Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2022. 205с. [Електроний ресурс]

URI : <http://elar.kpnu.edu.ua:8081/xmlui/handle/123456789/6855> (дата звернення: 21.03.2024).

18. Вержиковська О.М., Бугера Ю.Ю., Опалюк О.М. Спеціальна методика виховання дітей з інтелектуальними порушеннями: Навчально-

методичний посібник Кам'янець-Подільський : СОПСР, 2023. 290 с. [Електроний ресурс].

URI : <http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/7509> (дата звернення: 21.02.2024).

19. Вержиховська О.М. Особливості використання невербальних засобів спілкування при роботі з молодшими школярами з порушеннями інтелектуального розвитку. *Актуальні питання корекційної освіти. Педагогічні науки*. Вип. 11. Кам'янець-Подільський : ПП Медобори-2006, 2018. С.48–58.

20. Вержиховська О. Особливості формування в першокласників з порушеннями інтелекту досвіду взаємодії з близьким соціальним. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка / за ред. Л.П. Мельник, Т.Л. Опалюк. Випуск 37. Серія: соціально-педагогічна. Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О.В., 2022. 164 с. С.25-33.

URL:

<http://elar.kpnu.edu.ua:8081/xmlui/bitstream/handle/123456789/6874/znpkp-sp-2022-37.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 21.03.2024).

21. Вержиховська О., Іванческул О. Особливості формування мовленнєвої компетентності у дітей дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення III-IV рівня. Вісник Кам'янець – Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Корекційна педагогіка і психологія / за ред. О.В. Гаврилова. Вип.13. Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О.В., 2022.422с. С.117-125.

22. Гайдукевич М.А. Символічна форма комунікації у дітей з порушенням інтелекту. *Збірник наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка : серія соціально-педагогічна*; [за ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака]. Вип. 20 в двох част., част. 2. Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2012. С. 34 – 42.

23. Головіна Н. Мовленнєве обстеження дітей дошкільного віку / Н. Головіна, В. Бєсова // Дефектолог. – № 6(черв.). – С. 4-26.
24. Горлова С. Формуємо мовлення дитини. *Дошкільний навчальний заклад*. 2007. № 2. С. 31 – 38.
25. Горох Г.В., Карпалюк В.С. Комунікативна лінгвістика : навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський : Зволейко, 2009. 283 с.
26. Давидова О. Мовленнєвий розвиток у дошкільників із ЗПР, аутизмом, розумовою відсталістю: Соціально-психологічний аспект. *Дефектолог*. 2008. № 11. С. 20 – 23.
27. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти : постанова КМУ від 23.11.2011 р. №1392.
URI : https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/28030/ (дата звернення : 05.03.2024).
28. Дидактичні основи навчання дітей з порушеннями інтелектуального розвитку / уклад Л.О. Прядко, О.О. Фурман. Суми : РВВ СОППО, 2015. 114 с.
29. Дидактичні та методичні засади спеціальної освіти розумово відсталих дошкільників : навчально-методичний посібник / укл. Н.О. Макарчук, А.М. Висоцька, О.В. Чеботарьова та ін. Київ, 2014. 337 с.
30. Дидактичний матеріал для логопедичних занять з дітьми дошкільного і молодшого шкільного віку / упоряд. Л. Д. Плющова. Херсон : Основа, 2007. 143 с.
31. Долинний Ю. О. Соціальна адаптація та корекційна робота з дітьми дошкільного віку, які мають обмежені можливості. *Соціальна педагогіка : теорія та практика*. 2006. № 3. С. 18–23.
32. Казміренко В.П. Активізація когнітивних процесів у спільній пізнавальній діяльності та спілкуванні : методичний посібник. Київ : Міленіум, 2011. 268 с.

33. Казміренко Л.І., Кудерміна О.І., Мойсєєва О.Є. Психологія. Київ : Вища школа, 2015. 213 с.
34. Коберник Г.І. Формування соціально-комунікативної активності учнів сільської початкової школи як соціалізація особистості. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. Київ, 2003. Вип.5. С.98–107.
35. Кобильченко В.В. Виховання дитини з особливими освітніми потребами : методичні та психолого-педагогічні аспекти розвитку, навчання і виховання : навчально-методичний посібник. Харків : Точка. 2014. 292 с.
36. Ковальчук В.А., Попова О.М. Навчання дошкільників з порушенням інтелекту мовленнєвому спілкуванню. *Теорія і практика олигофренопедагогіки*. 2008. Вип. 3. С.141–147.
37. Коптєва О.М. Розвиток комунікативних умінь як умова формування соціально-професійної зрілості учнів. *Innovative solutions in modern science*. 2017. №5(14). С.1–16.
- URI : <file:D:Downloads1235-4874-1-PB.pdf> (дата звернення : 17. 04.2024)
38. Костюк Г.С. Психічний розвиток особистості. Київ : Освіта, 1989. 128 с.
39. Кручек В.А. Психолого-педагогічні основи міжособистісного спілкування : навчальний посібник. Київ : ДАККІМ, 2010. 273 с.
40. Кузьмінська Є.О. Особливості формування звукової структури слова у розумово відсталих дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку. *Актуальні питання корекційної освіти. Педагогічні науки* : В 2 т., Т.1. Кам'янець-Подільський : ПП Медобри-2006, 2015. Вип. V. С. 173–184.
41. Левицький В.Е. До питання про стан та розвиток усного зв'язного мовлення учнів молодших класів з порушенням інтелектом. *Корекційна та соціальна педагогіка і психологія* / за ред. О.В. Гаврилова, В.І. Співака. Вип. XXIII в 3-ох ч., ч.1. Серія соціально-педагогічна. Кам'янець-

Подільський : Медобори-2006, 2013. С.257–264.

42. Миронова С.П. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка : підручник. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. 312 с.

43. Ніколаєнко С., Ніколаєнко С. Проблема спілкування як діяльності. *Світогляд. Філософія. Релігія :Збірник наукових праць*. Суми : УАБС НБУ, 2012. Вип. 2. С.85–93.

44. Омельченко М.С. Дослідження сформованості комунікативних навичок у дітей із порушеннями інтелекту молодшого шкільного віку. . *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки : збірник наукових праць*: Вип. 18 / за ред. М.К. Шеремет. Кам'янець-Подільський. Видавець Ковальчук О.В., 2021. С. 19 – 33 Випуск №7 (2016)

URI : <https://aqce.com.ua/vypusk-7-t-1-t-2/> (дата звернення : 27.05.2024)

45. Павелків Р.В. Загальна психологія : підручник. Київ : Кондор, 2009. 576 с.

46. Павлюк Н.В. Педагогічна характеристика осіб з розумовою відсталістю.

URI : <http://www.sworld.com.ua/index.php/rupedagogy-psychology-and-sociology-411corrective-and-social-pedagogy-41111058-411-0152> (дата звернення : 23.06.2024).

47. Психологія розумово відсталої дитини : підручник / укл. В.М. Синьов, М.П. Матвєєва, О.П. Хохліна. Київ : Знання, 2008. 359 с.

48. Психологія спілкування : навчальний посібник / укл. Л.О. Савенкова, В.В. Стадова, Л.Л. Борисенко та ін. ; за заг. ред. Л.О. Савенкової. Київ : КНЕУ, 2015. 309 с.

49. Рогоза А.П. Мовленнєва системність в термінах комунікативної лінгвістики. «Сучасний вимір філологічних наук» : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 30-31 травня 2014 р.)

URL:

http://www.kamts1.kpi.ua/sites/default/files/files/01_%20Rogoza_Movlenneva.pdf

(дата звернення: 13.08.2024).

50. Романенко Т.Л. Моделювання комунікативних ситуацій для формування вмінь іноземного ділового спілкування. *«Українська наука в мережі Інтернет» : матеріали Всеукр. науково-практ. інтернет-конференції.*

URI : <http://intkonf.org/romanenko-tl-modelyuvannya-komunikativnih-situatsiy-dlya-formuvannya-vmin-inozemnogo-dilovogo-spilkuвання/>

(дата звернення : 19.04.2020).

51. Селіванова О.О. Проблема комунікативного впливу в сучасному мовознавстві. *Мовознавчий вісник*. 2010. Вип. 11. С.195–199.

52. Соботович Є.Ф. Критерії оцінювання мовленнєвого розвитку дитини (у його лексичній ланці) на різних вікових етапах. Нормативні показники мовленнєвого розвитку (у його граматичній ланці) дитини дошкільного віку. *Дефектологія*. 2003. №2. С. 2–11.

53. Степанюк С. Спілкування – важливий чинник вироблення соціальної позиції розумово відсталих дітей. *Дефектологія*. №3. 1998. С. 25 – 26.

54. Стефанова О.Б. Весняна мозаїка. Заняття з мовленнєвого спілкування та ознайомлення з природою у різновіковій логопедичній групі. *Дошкільний навчальний заклад*. 2009. № 2. С. 19–21.

55. Таранченко О.М., Найда Ю.М. Врахування відмінностей розвитку та навчальної діяльності дітей з особливостями психофізичного розвитку в процесі навчання. *Інклюзивна школа: особливості організації та управління* / за заг. ред. Л.І. Даниленко, Київ : Вища школа. 2007. 128 с.

56. Типова освітня програма спеціальних закладів загальної середньої освіти II ступеня для дітей з особливими освітніми потребами : наказ МОН України від 12.06.2018 р. №627.

URI : https://osvita.ua/legislation/Ser_osv61118 (дата звернення 07.06.2024)

57. Тищенко В.В. Зміст інтелектуального компонента мовленнєвої діяльності. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Сер. 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2005. Вип. 2. Ч.І. С.129–141.

58. Трикоз С.В., Блеч Г.О. Дитина з порушеннями інтелектуального розвитку. Харків : Ранок ; Кенгуру, 2018. 40 с.

59. Філоненко М. Психологія спілкування : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 224 с.

60. Хохліна О.П. Розумово відстала дитина. Діти з особливими потребами : Поради батькам. Київ : Наук. світ, 2004. С.151-169.

61. Черезова І.О. Комунікативна компетентність як інтегральна якість особистості. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Психологічні науки*. 2014. Вип. 1(1). С.103–107.

62. Шльонська О.О. Розгляд поняття адаптація з погляду системного підходу. *Актуальні проблеми психології. Т.ІІІ : Консультативна психологія і психотерапія* / за ред. С.Д. Максименка. Ніжин : Видавець Лисенко М.М., 2013. Вип.9.

URI : <http://neurocorrection.com.ua/publikatsii/item75-rozglyad-ponyattya-adaptatsiya-z-poglyadu-sistemnogo-pidkhodu> (дата звернення: 17.12.2023)

63. Шибєцька В.В., Кравець Н.П. Особливості розвитку усного монологічного мовлення у розумово відсталих учнів 7-го класу на уроках літератури. *Молодий вчений*. 2017. №3(43). С.506–512.

64. Verzhikhovska, O . Practice and innovations of inclusive education at school Larysa V.Kozibroda, Oksana P. Kruhlyk, Larysa S. Zhuravlova, Svitlana V.Chupakhina, Olena M. Verzhikhovska. *International Journal of Higher Education*, Vol. 9, No. 7 (Special Issue), 2020. P176-187.

URI : <https://www.iejee.com/index.php/IEJEE/article/view/2187> (дата звернення: 17.04.2024)